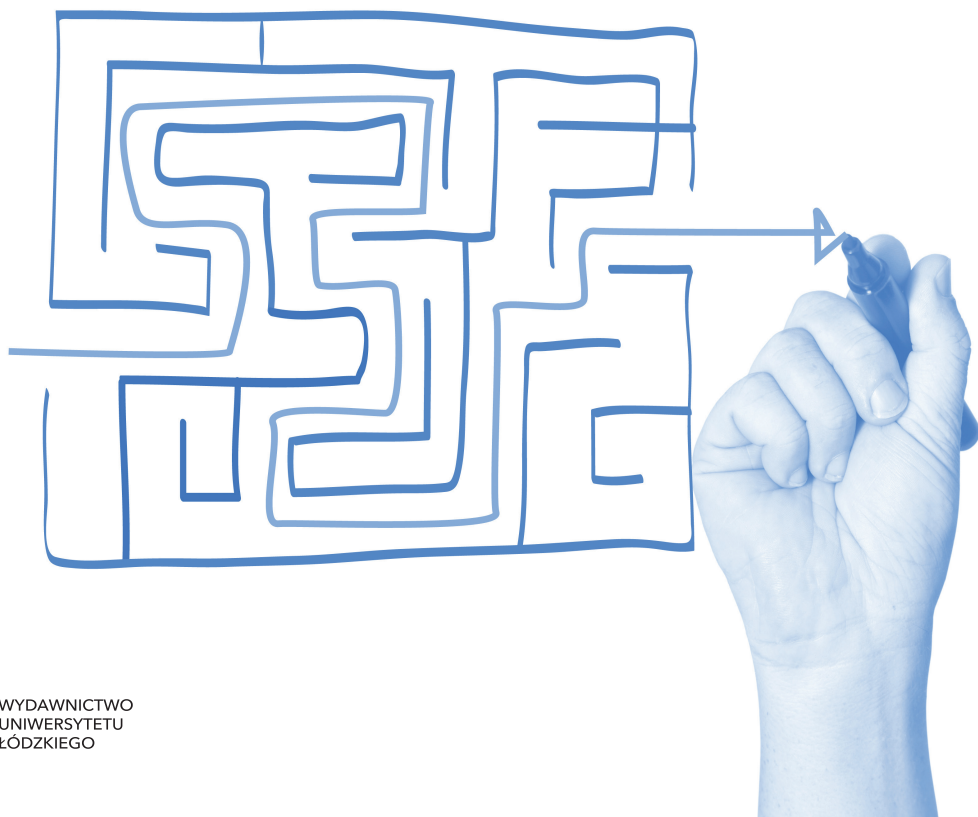

Ekonomia

Samorządowa polityka społeczna

Wyzwania i działania

pod redakcją Justyny Przywojskiej

Joanna Gonera, Karolina Maciejak¹

Sytuacja seniorów w zmieniającym się społeczeństwie – szansa czy wyzwanie dla współczesności

Abstrakt: Poniższe opracowanie posłużyło przyjrzeniu się wpływowi obecnej sytuacji osób starszych, na ogół ludności polskiego społeczeństwa. Dynamika przemian zachodzących w strukturze wiekowej naszego kraju, oraz zasięg następstw z nią związanych, stały się dla autorek swoistym impulsem, do podjęcia refleksji nad polską gospodarką senioralną. Punktem wyjścia było zdefiniowanie pojęcia kluczowego dla dalszych rozważań, tj. starości, oraz przyjrzenie się temu zagadnieniu z perspektywy historycznej, demograficznej i kulturowej. Zjawiskiem istotnego znaczenia dla polityki społecznej w Polsce, były przemiany zapoczątkowane w latach 80. XX wieku, czyli początek transformacji systemowej. Dlatego też w dalszej części artykułu opisane zostały konsekwencje widoczne w funkcjonowaniu seniorów wynikające z transformacji, oraz zmiany widoczne w podejściu rodzin, krewnych, przyjaciół, do osób starszych. Opracowaniu tego tekstu była chęć dostrzeżenia drzemiącego potencjału osób starszych, oraz odnalezienie konkretnych propozycji jego zastosowania, jako szansy dla rozwoju całego społeczeństwa.

Słowa kluczowe: starość, seniorzy, rodzina, role społeczne, srebrna gospodarka.

Wprowadzenie

Przedmiotem rozważań niniejszego rozdziału jest sytuacja życiowa i rodzinna seniorów na terenie Polski. Mając na uwadze złożoność jak i szeroki społeczny, ekonomiczny, gospodarczy i polityczny zasięg zjawisk, które mają związek z seniorami w dzisiejszych czasach, dokonaliśmy wyboru wątków, które są niezbędne do tego, aby w rzeczowy sposób opisać interesujący nas temat.

W związku z powyższym, nasze dywagacje zaczniemy od charakterystyki pojęcia starość, zdefiniujemy, czym ona jest i kiedy się rozpoczyna. Następnie przedstawimy sposób traktowania starości w dwóch, najlepiej nam Polakom, znanych kręgach kulturowych, a także odpowiemy na pytanie: co spowodowało kontrowersyjne dziś zjawisko wydłużania wieku emerytalnego. W dalszej części przejdziemy do zjawisk społecznych, powiązanych ze zjawiskiem starzenia się. Nie może więc zabraknąć kwestii wykluczania i dyskryminowania osób starszych, które są jednymi ze współczesnych *hot issues*. Omówimy także wątek tożsamości osób starszych i sposobu organizacji ich życia w starciu z dynamicznymi przemianami, jakie zachodzą w życiu rodzinnym m.in. atomizacją rodzin. Ponadto w naszym opracowaniu będzie można przeczytać o zabezpieczającej roli rodziny i poczuciu osamotnienia, z jakim zmagają się osoby starsze.

¹ Studentki Kierunku Praca Socjalna, Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny, Uniwersytet Łódzki.

Obszarem zasługującym na uwagę, który opiszemy będzie także przebudowa rodzajów aktywności seniorów oraz koncepcje propagowanego dziś aktywnego starzenia się. Jako kontynuację tematu aktywnego starzenia, postanowiliśmy poruszyć kwestie tzw. *silver economy* i jej przyszłości w Polsce.

Czym jest i kiedy rozpoczyna się starość?

Pojęcie starość, najczęściej przywołuje w pamięci obraz pomarszczonej osoby, powolnej, niezdarnej, przemilej bądź zrzedliwej. Jednak dyscypliny naukowe, dla których definiuje się pojęcia nie posługują się wyobrażeniami, a bardzo konkretnymi wyrażeniami, często z przyporządkowanymi wielkościami numerycznymi, oraz występowaniem konkretnych zjawisk. Podejmując się skonstruowania definicji starości musimy zmierzyć się z kilkoma trudnościami. *Podstawowy problem z jednoznacznym ustaleniem wieku, od którego zaczyna się starość, polega na tym, iż wiek metrykalny (zwany niekiedy chronologicznym lub kalendarzowym) nie pokrywa się w indywidualnych przypadkach z wiekiem biologicznym (wyznaczanym przez poziom zużycia organizmu, przejawiającym się najpełniej w spadku odporności na niekorzystne czynniki zewnętrzne), wiekiem czynnościowym (zwanym niekiedy funkcjonalnym, określającym stan sprawności intelektualnej i motorycznej) i wiekiem społecznym (wyznaczonym przez wypełnianie w danej społeczności role społeczne). Dlatego też najczęściej odwołujemy się do granic istniejących w systemie prawnym, granic odzwierciedlających jedynie pośrednio społeczne odczucia odnośnie do początku starości².* Dlatego jednoznacznie ciężko określić, kiedy definitywnie wchodzimy w wiek starczy, ponieważ jest to pewnego rodzaju wypadkowa wieku metrykalnego, biologicznego, czynnościowego i społecznego. Przejście w ten ostatni etap cyklu życia, warunkują także takie czynniki jak płeć, styl życia, temperament, czynniki genetyczne, a za tym zdrowie psychiczne i fizyczne. Tak, jak już zostało nadmienione, najłatwiej jest więc odwołać się do ustaleń w prawie ram wytyczających starość.

W Polsce formalnym wiekiem prawnym, uprawniającym jednostkę do przejścia na emeryturę, a więc wiekiem wkroczenia w starość jest dla kobiet wiek 60¼, a dla mężczyzn 65¼, zgodnie z nową reformą wieku emerytalnego. Zwyczajowo wykorzystując wiek chronologiczny, najczęściej jako rozpoczynający starość podaje się wiek 65 lat. Powszechnie wykorzystuje się także klasyfikację ze względu na samodzielność ekonomiczną i funkcjonalną i na jej podstawie wyróżnia 4 fazy życia. Pierwsza z nich to naturalnie dzieciństwo, druga – związana z rozpoczęciem życia zawodowego – faza pełnej samodzielności ekonomicznej i funkcjonalnej. Trzecia związana jest z przejściem na emeryturę i nazywana jest fazą niesamodzielności ekonomicznej, ale samodzielności funkcjonalnej i trwa mniej więcej do 85 roku życia. Ostatnią czwartą fazą jest ta, w którą wchodzi osoba po przekroczeniu 85 roku życia. Charakteryzuje się niesamodzielnością ekonomiczną i funkcjonalną osób starszych. Poza tym, istnieją klasyfikacje proponujące podział na 3 przedziały wiekowe związane ze starością, które wyszczególniają poszczególne etapy starości. To ciekawe, ponieważ zazwyczaj osoby starsze „wrzucamy do jednego worka” nie zastanawiając się nad różnymi fazami przebiegu starości.

² J. T. Kowaleski, P. Szukalski (red.), *Ageizm – dyskryminacja ze względu na wiek*, [w:] *Starzenie się ludności Polski – między demografią a gerontologią społeczną*, Wydawnictwo UŁ, Łódź 2008, s. 1–2.

Najczęściej jednak wyróżnia się (za WHO) trzy fazy starości: tzw. *young old* czyli „młodzi starzy” (III wiek: 60–74 lata), *old old* – „starzy starzy”, „starość dojrzała” (IV wiek: 75–89 lat), oraz *oldest old, long life* – „długowieczni” (powyżej 90 lat)³. Istnieje także podejście biologiczne, w którym rozpoczęcie się etapu starości związane jest z zatrzymaniem procesu odnawiania komórek kobiety i mężczyzny, odpowiednio około 50 i 60 roku życia. Tak więc etap starości możemy definiować na różne sposoby i nie jest to łatwo kwantyfikowalne pojęcie.

Dodatkowo różniącym czynnikiem jest kulturowo uwarunkowane pojmowanie starości, związane ze stosunkiem do choroby kalectwa, cierpienia i śmierci. *Generalna tendencja jest taka, że w krajach Zachodu akcentuje się młodość, witalność, indywidualizm, sprawność, skuteczność i kontrolę sytuacji, które to cechy nie są przypisywane ludziom starym. W kulturach Wschodu ludzi starych darzy się szacunkiem, pełnią oni rolę lokalnych mędrców, intensywniej uczestniczą w życiu społeczności. Można stwierdzić, że są to społeczeństwa gerontokratyczne, w których ludzie starsi cieszą się szacunkiem i często pełnią różne, ważne funkcje społeczne*⁴. W kulturze polskiej zdecydowanie dostrzegamy model kultury zachodniej, w którym przynależący osobie starszej szacunek i społeczne poważanie, zastąpiło zacofanie i nieprzystosowanie.

Po zapoznaniu się z modelami kultury Wschodu i Zachodu, należałoby przejść do faktycznego stanowiska społeczeństwa względem osób starszych, oraz ich funkcjonowania w otaczającym je środowisku. *We współczesnym powszechnie panującym kulcie zdrowia i młodości, populacja osób starszych łatwo może stać się obiektem społecznego naznaczenia. Zgodnie ze stereotypowym spojrzeniem osoba stara powinna być schorowana, niedołężna, biedna i wyglądać pomocy innych. Społecznie wręcz nie można brać udziału w życiu młodych, nie mogą używać takich samych kosmetyków, nosić takich samych ubrań, udzielać się w stowarzyszeniach, muszą pamiętać, że są żałosne i niepotrzebne. Jest powszechnie utrzymywane, że starość jest czymś złym, zagrażającym, czymś od czego należy się odseparować, przed czym należy się chronić*⁵. Tego typu zachowań nie sposób nie nazwać dyskryminującymi, stygmatyzującymi, a nawet wrogimi. Niestety są to postawy, którymi polska mentalność przesiąka coraz mocniej.

Gerontofobia, bo o tym zjawisku jest mowa, to słowo które dokładnie ujmuje omawiany problem. To nowe pojęcie, jeszcze niezdefiniowane słownikowo, funkcjonujące, zarówno w świecie naukowym, jak i mowie potocznej. Używając tego terminu mamy na myśli niechęć do osób starszych, antypatię, lęk przed przebywaniem z takimi osobami, a nade wszystko lęk przed stanieniem się osobą starą.

Ageizm jest kolejnym przejawem dyskryminacji osób starszych. Początkowo termin ten odnosił się do czynności naturalnej klasyfikacji ludzi ze względu na ich wiek, tworząc w ten sposób pewne typologie. W obecnym rozumieniu, termin ten ma wydźwięk stricte pejoratywny, traktujący sektor osób starszych, jako ciężar dźwigany przez społeczeństwo, którego głównym celem jest generowanie kosztów społecznych.

³ R. J. Kijak, Z. Szarota, *Starość między diagnozą i działaniem*, Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich, Warszawa 2013, s. 14.

⁴ J. T. Kowaleskiego i P. Szukalskiego, (red.), *Starość i starzenie się jako doświadczenie jednostek i zbiorowości ludzkich*, Zakład Demografii UŁ, Łódź 2006, s. 115.

⁵ Tamże, s.185.

Od dyskryminacji już niedaleko do jawnego wyłączenia, a nawet wykluczenia seniorów z różnych sfer życia społecznego, działających na poziomach makro, mezo, i mikrostruktur społecznych. *Wykluczenie* to silne redukowanie aktywności w pełnieniu ról wieku średniego, przez tworzenie przeszkód w dostępie do podstawowych sfer polityki społecznej państwa takich jak: gospodarka, rodzina czy edukacja, a także uniemożliwienia współtworzenia obowiązujących systemów wartości czy norm społecznych, współcześnie dyktowanych przez różnego rodzaju grupy społeczne, bądź szeroko rozumianą kulturę.

Zgłębiając tę problematykę, nie można pominąć tematu „Mobbingu osób w wieku około emerytalnym, który jest kolejnym etapem wyłączenia osób starszych, tym razem ze środowiska zawodowego, a który staje się wszechobecny w polskiej rzeczywistości gospodarczej⁶.

Rys demograficzny⁷

Obserwując dzisiejszą sytuację demograficzną, nie trudno zauważyć, że liczebność osób starszych wzrasta, związane jest to z tzw. czynnikiem kohortowym, który oznacza *dochodzenie do wieku trwałego wycofania się z rynku pracy roczników urodzonych w czasach powojennego wyżu demograficznego*⁸.

Chcąc nie chcąc, świat polityczny, społeczny czy gospodarczy musi się z tak przybierającą na sile grupą liczyć. Na proces starzenia się społeczeństwa, wyraźnie wskazuje liczba ludności w wieku poprodukcyjnym 65+, która wynosi 7 mln tj., 18% populacji. Ponadto wydłużeniu uległa przeciętna długość trwania życia: mężczyźn 70,7 i kobiet 79,2. *Według prognozy demograficznej w 2030 r. liczba ludności w wieku poprodukcyjnym wzrośnie do 24%, najszybszy jej przyrost nastąpi w latach 2012-18, kiedy w wiek emerytalny będą wchodzić generacje pierwszego powojennego wyżu demograficznego*⁹.

Prognozy GUS podają, iż do 2030 r. co czwarty Polak będzie w wieku powyżej 65 roku życia. Dla rozwijających się państw, taka sytuacja stanowi niemałe wyzwanie, ponieważ liczebność beneficjentów świadczeń emerytalnych rośnie, a z uwagi na wydłużający się czas trwania edukacji, skraca się czas działalności zawodowej. Stąd, aby zaradzić powstającym w wyniku takich przemian demograficznych problemom finansowym, priorytetem staje się wydłużanie wieku emerytalnego, aby jak najdłużej osoby pracujące zawodowo, były płatnikami podatków. Zasadniczo to tylko metrykalne wydłużanie, ponieważ w kontraście ze skróconym przez wieloletnią edukację czasem aktywności zawodowej, nawet po zmianie wieku emerytalnego, średni czas zatrudnienia się nie zmienia, przyjmując oczywiście za stałą permanentne zatrudnienie. Należałoby ten wątek podsumować, jako nie kontrowersyjny, a naturalny w kontekście zachodzących zmian.

⁶ M. Niezabitowski, *Ludzie starsi w perspektywie socjologicznej: problemy uczestnictwa społecznego*, „Śląsk” Wydawnictwo Naukowe, Katowice 2007, s. 91.

⁷ W sposób wyczerpujący wszelkie tendencje demograficzne zostały przedstawione w Raporcie z analizy programów skierowanych do osób 50+ zrealizowanych w Polsce w latach 2004–2009, oraz w Prognozie ludności na lata 2008–2035 sporządzonej przez Główny Urząd Statystyczny Departament Badań Demograficznych z 2009 r.

⁸ E. Kryńska, P. Szukalski, (red.) *Rozwiązania sprzyjające aktywnemu starzeniu się w wybranych krajach Unii Europejskiej. Raport końcowy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2013, s. 9.

⁹ *Starość i starzenie się...*, s. 152.

Zabezpieczająca rola rodziny

Czy aby na pewno?... Jak już zostało zauważone liczebność osób starszych rośnie w porównaniu z liczebnością osób w wieku przedprodukcyjnym i produkcyjnym, dlatego istotnym jest zastanowienie się nad rodzajami świadczonej takim osobom opieki, a także kanałami, dostarczającymi niezbędnego wsparcia. Z badań przeprowadzonych przez Kotlarską-Michalską (1980) wynika, iż w tradycyjnej polskiej rodzinie spełniane były obowiązki opiekuńcze względem osób starszych, czy chorych, przez najbliższych w 87% przypadków. Po okresie transformacji, nastąpiły jednak znaczące zmiany we wzorach życia rodzinnego: zmniejszyła się liczba zawieranych małżeństw, wzrosła liczba rozwodów. Pracownicy socjalni stanowczo sygnalizują problem zaniedbań opiekuńczych występujących w rodzinach. W 2005 r. 81% z 495 zbadanych pracowników socjalnych potwierdziło, brak zainteresowania ze strony podopiecznych losem swoich rodziców i krewnych¹⁰.

W rezultacie rodzinnych wędrówek, migracji i emigracji, seniorzy pozostawieni są sami sobie, utrzymując jedynie „odświętny” kontakt najbliższą rodziną, a jedyna pomoc, na jaką mogą liczyć jest ta, świadczona przez publiczne służby pomocy. Toteż obserwowanym wśród osób starszych zjawiskiem jest poczucie osamotnienia. Niezbędnym dla zrozumienia owego osamotnienia jest wyjaśnienie diametralnej różnicy między osamotnieniem, a samotnością, ponieważ błędnie uznaje się je za synonimy. Otóż samotność to obiektywny stan braku kontaktów z osobami znaczącymi dla danej jednostki, natomiast zjawisko, o którym mowa dotyczy subiektywnego negatywnego uczucia braku kontaktów. Tak, jak subiektywne jest to odczucie, takie też subiektywne zabarwienie mają badania przeprowadzone na ten temat. Ich wyniki w dużej mierze naznaczone są doborem próby badanych, którzy to odpowiedzi mogli udzielać będąc w zaawansowanej demencji bądź też odczuwający osamotnienie z powodu brzydkiej pogody czy kilkudniowej przerwy w wizytach bliskich. Badania Piotrowskiego (1973) i Synaka (2002) wskazują, że niewielki odsetek ludzi starszych odczuwa osamotnienie, aż 55% nigdy nie odczuwa osamotnienia. Badania te przeczą stereotypowej wizji człowieka starego, jako samotnego. Wynika z nich jednoznacznie, że istnieje zależność pomiędzy stanem cywilnym, a poczuciem osamotnienia. Małżonkowie najrzadziej odczuwają osamotnienie 75,8% badanej próby, najczęściej natomiast te osoby, które nigdy nie zawarły związku małżeńskiego 38% badanej próby¹¹. Można też, naszym zdaniem, z niemałym prawdopodobieństwem przyjąć, że poczucie osamotnienia może być spowodowane własnymi działaniami osób starszych, które hermetyzują się w obrębie swoich gospodarstw, unikając kontaktów.

Zanik kultury rodzinnej

Atomizacja rodzin z rodzin wielopokoleniowych do rodzin dwupokoleniowych stała się kolejną cechą charakterystyczną obecnych cywilizacyjnych przeobrażeń. Należy zauważyć także fakt, iż spada nie tylko liczba formalnych małżeństw, ale także zmie-

¹⁰ *Starość i starzenie się...*, s. 152.

¹¹ *Starość i starzenie się...*, s. 309.

niają się same modele życia rodzinnego, rzadkością dziś są gospodarstwa domowe zamieszkiwane przez wielopokoleniowe rodziny. Poza tym rodziny często migrują do odległych miejscowości, często zmieniając miejsce zamieszkania w zależności od miejsca zatrudnienia, migrują także w poszukiwaniu szans na podniesienie swoich kwalifikacji życiowych czy zawodowych. Owa zmienność nie jest komfortowym zjawiskiem dla osób starszych, które przywiązane są do swoich małych ojczyzn, czyli domów rodzinnych, miejscowości, miast. Jeszcze do niedawna były one swoistym źródłem pełnionych przez seniorów ról życiowych, społecznych, miejscem pewnym, bezpiecznym, gdzie wzajemnym relacjom towarzyszyła uprzejmość i troska.

W dobie ciągłych przemian cywilizacyjnych, ruchliwości społecznej, a nade wszystko zaskakująco szybkiej dezaktualizacji wiedzy trudno o należne z tytułu wieku, posiadanych doświadczeń, zgłębianej wiedzy, poszanowanie człowieka dojrzałego.

Zjawisko to z ogromną dokładnością zbadała i opisała w swych pracach naukowych, amerykańska antropolog i socjolog Margaret Mead: *Dochodzi do traktowania pokolenia dziadków z pobłażliwością, lub wręcz jawnie okazuje się im mniej niż dotąd szacunku. Młodzi wychodzą z założenia, iż bagaż doświadczeń najstarszego pokolenia jest nieadekwatny do aktualnych problemów, które oni muszą rozwiązywać*¹².

Brak fizycznej obecności pokolenia osób starszych, prowadzi w konsekwencji do pogłębiania dystansu emocjonalnego między pozostałymi ogniwami rodziny.

*Podczas gdy średnie pokolenie oddaje się niemalże całkowicie pracy zawodowej lub samorealizacji, zaczyna brakować czasu na wychowywanie i zainteresowanie się problemami własnych dzieci. Wobec tej postawy rodziców, dzieci z kolei reagują zachwianiem poczucia bezpieczeństwa, więzi emocjonalnej i zaufania, co w rezultacie prowadzi do prób przełamania tego kryzysu, poprzez udział w różnego rodzaju grupach rówieśniczych, oraz oferowanych przez nich wszelakich formach zagospodarowania czasu wolnego*¹³.

W dalszej perspektywie napędzające się trudności prowadzą do poważnych dylematów tożsamości starszego pokolenia, jako już niepotrzebnego „koła u wozu”, średniego pokolenia jako rodziców niewydolnych wychowawczo, oraz najmłodszego pokolenia, jako rozpaczliwie poszukującego własnej drogi życiowej na pograniczu różnych, często niebezpiecznych środowisk.

Jeśli jednak uda się gdzieś jeszcze spotkać rodzinę wielopokoleniową, zamieszkującą i tworzącą wspólnie jedno gospodarstwo domowe, to nie rzadko rola osób starszych ogranicza się do roli, obrazowo rzecz ujmując, „bankomatu”, z którego pozostali członkowie rodziny wypłacają środki. W takich przypadkach senior przeważnie jest jedyną osobą w rodzinie dysponującą stałym miesięcznym dochodem – emeryturą, bądź rentą.

Między wolnością a bezużytecznością...

Pozostając przy kryzysach, jednym z poważniejszych, przeżywanym przez osoby wchodzące w wiek emerytalny, jest kryzys tożsamości, wynikający z gruntownej przebudowy systemu pełnionych ról rodzinnych jak i społecznych.

¹² *Ludzie starsi w perspektywie socjologicznej...*, s. 60.

¹³ Tamże, s. 60.

*Brak nadmiernych obciążeń, stresów, więcej wolnego czasu dla siebie... czy może poczucie bezsensu życia, świadomość swojej bezużyteczności społecznej, osamotnienie, utrata statusu człowieka czynnego zawodowo, utrata pozycji społecznej*¹⁴ – to dylemat między wolnością a bezużytecznością, z którym mierzy się większość, jak nie każdy przedstawiciel opisywanej grupy społecznej.

Starszy człowiek staje wobec prawdziwego wyzwania zagospodarowania czasu wolnego, czy czasu pustego, którego nagle po przejściu na emeryturę zrobiło się znacznie więcej. Otóż, bardzo wiele zależy od obrazu samego siebie, jako emeryta, seniora, osoby dojrzałej. Kluczowym komponentem, determinującym podejmowane działania bądź wręcz totalną rezygnację, jest samoświadomość własnych ograniczeń, ale przede wszystkim możliwości, oraz akceptacja obecnego stanu rzeczy. Tylko w ten sposób pojmowany proces starzenia się zawiera wiele ukrytych potencjałów, pozornie niewidocznych, bądź niemożliwych do wydobywania. Tak czas wolny, może być czasem kreatywnym, twórczym, czasem spełniania marzeń kolekcjonowanych przez wiele lat pracy zawodowej i odkładanych na moment wyczekiwanej emerytury. Może być czasem niezrealizowanych dotąd planów, a więc jak najbardziej może być produktywny. Natomiast czas pusty, może obfitować w doświadczanie narastających trudności, ograniczeń, dolegliwości zdrowotnych, przepełnionych poczuciem zmęczenia, pozbawionych sensu. Idąc dalej, może to być czas niosący degradację i zniszczenie oraz bolesne przemijanie zwiastujące rychłą śmierć. Jak łatwo zauważyć, pozytywne nastawienie do życia nie jest pustym frazesem, zarezerwowanym dla ludzi młodych. To konkretna rzeczywistość, która powinna przekładać się na codzienność, na zapał i motywację do podejmowania nowych aktywności, bądź kontynuowania poprzednich z głęboką wiarą i spokojem o możliwość ich zrealizowania.

W świetle wspomnianych trudności, wynikających z wkraczania w zaawansowany wiek życiowy, ciekawym z punktu widzenia socjologicznego przede wszystkim, lecz nie tylko, jawi się zjawisko nieangażowania się i wycofania, jako podwójnie uwarunkowanego. *Z jednej strony, jako świadoma wola jednostki, z drugiej zaś jako nieformalne praktyki środowiska w którym jednostka funkcjonuje*¹⁵.

Powyższe zachowania powodowane są obawą przed ośmieszeniem, przed niepowodzeniem wynikającym z doświadczanej, wspomnianej już wcześniej, dyskryminacji.

Piętno osoby starej, jako nic nie wnoszącej, bezużytecznej dla społeczeństwa, zakorzeniło się tak mocno w świadomości samych seniorów, że stało się rodzajem przyjmowanej przez nich prawdy ostatecznej. Najlepiej to zjawisko ilustruje koncept amerykańskich socjologów S. J. Miller'a oraz A. M. Rose'a¹⁶, o nazwie *embarrassing encounter*, tłumaczone jako polskie 'żenujące, niechciane spotkanie'. Wypływa stąd wniosek, iż postrzeganie samego siebie ma ogromne znaczenie dla motywacji i chęci uczestnictwa w różnych formach życia społecznego.

Bierny styl życia, domowo-rodzinny, mało uspołeczniony, hermetyczny, ograniczony do najbliższego otoczenia jest potwierdzoną kontynuacją bierności podjętej

¹⁴ Tamże, s. 82.

¹⁵ Tamże, s. 94.

¹⁶ Tamże, s. 62.

we wcześniejszych latach życia¹⁷. Średnio 1 na 10 polskich seniorów podejmuje mniej lub bardziej absorbujące i odpowiedzialne role społeczne, pełniąc role członków rodzin, sąsiadów, parafian, oraz anonimowej publiczności wspierającej organizacje charytatywne. Poziom zaangażowania oczywiście różni się w zależności od kontekstu lokalnego bądź regionalnego¹⁸.

Kiedy osobie starszej uda się już wejść na poziom samoakceptacji, oraz akceptacji zmieniających się okoliczności w sposób naturalny rodzą się pytania: co dalej?... Jak to wszystko będzie teraz wyglądać?... Jak ja dam sobie z tym wszystkim radę?...

Szansę na odnalezienie odpowiedzi na powyższe pytania, będą miały tylko te osoby, które nie zgodzą się na zastaną sytuację potencjalnie piętrzących się trudności, oraz czyhajęcej za każdym rogiem z 'ogromnymi pazurami' dyskryminacji.

Prawdopodobnie najtrudniejszym momentem w każdej przebudowie jest chwila, kiedy starej konstrukcji już nie ma, a nowej jeszcze nie widać. Dlatego szalenie ważnym jest, uchwycić ten moment i zdać sobie sprawę, że nowe nie oznacza gorsze.

Utracenie prowadzonych do tej pory aktywności, można zastąpić nowymi formami. Żywymi przykładami są osoby pełniące role dziadków rozpieszczających swoje wnuki, bądź też dojrzałych rodziców wspierających swoje dorosłe dzieci, czy członków różnego rodzaju stowarzyszeń, Klubów Seniora, a także rolę studenta Uniwersytetu Trzeciego Wieku.

Jedną z wielu organizacji, świadczącą usługi dla tej grupy społecznej, jest Krajowy Instytut Gospodarki Senioralnej¹⁹. Podejmowane przez Instytut działania mają charakter przede wszystkim opiekuńczo-pielęgnacyjny, polegający na budowie nowych ośrodków opiekuńczych dla osób starszych, ale także obejmują sprawy bytowe, mieszkaniowe, oraz umożliwiają pozyskanie wielu innych dóbr konsumpcyjnych.

Kolejnym istotnym przedsięwzięciem na rzecz osób starszych była Inicjatywa Europejskiego Roku Aktywności Osób Starszych i Solidarności Międzypokoleniowej, będąca odpowiedzią na postępujące we wszystkich państwach członkowskich Unii Europejskiej starzenie się społeczeństw. Głównym celem projektu było ułatwienie tworzenia kultury aktywności osób starszych w Europie w oparciu o zasadę społeczeństwa otwartego na wszystkie grupy wieku²⁰.

Wachlarz bogatych ofert oraz konstruktywnych działań podejmowanych z myślą o osobach w sile wieku, jest sukcesywnie rozbudowywany w ramach licznych organizacji i instytucji lokalnej polityki społecznej. Zatem możliwości jest coraz więcej, a i dostęp do nich także rośnie. Lecz jak każde działanie społeczne, tak i te inicjatywy wymagają wystarczających nakładów oraz środków do ich zrealizowania, wraz z osobami do ich przeprowadzenia.

¹⁷ Badania wśród polskich seniorów 2002 r.

¹⁸ Tamże, s. 87.

¹⁹ Raport Społeczna Odpowiedzialność Biznesu tygodnika Gazeta Finansowa zamieszczony na stronie internetowej Krajowy Instytut Gospodarki Senioralnej (Polish Institute of Silver Economy) Pobrano z :<http://kigs.org.pl/publikacje/>, data dostępu: 19.04.2015.

²⁰ Raport ewaluacyjny z Europejskiego Roku Aktywności Osób Starszych i Solidarności Międzypokoleniowej w Polsce w 2012 r. <http://senior.gov.pl/assets/uploads/Za%C5%82%C4%85cznik%20nr%2012.pdf>, data dostępu: 23.03.2015.

Inicjatywa = aktywne starzenie się. Realizm czy fikcja?

Biorąc pod uwagę dostrzeżony już potencjał drzemący w trzecim pokoleniu i dalszym, jak i owe naciski współczesności na pomnażanie i wydobywanie kapitału, skąd tylko możliwe, trzeba przyznać, że dyscyplina polskiej polityki społecznej nie sprostała jeszcze wyzwaniu wychodzenia naprzeciw zachodzącym w demografii, gospodarce czy społeczeństwie zmianom. Można byłoby zaryzykować stwierdzenie o potrzebie wynaleźnienia w tej płaszczyźnie współczesnego eliksiru młodości, działającego nie tylko w sferze mentalnej, ale niemal koniecznego do stosowania i rezonującego na wszystkie sfery funkcjonowania jednostki, od zawodowej po społeczną. Przestrzenią tworzoną do zrealizowania tych licznych potrzeb jest idea *aktywnego starzenia się*. Jest to narzędzie służące do przeciwdziałania powszechnie rozumianemu procesowi starzenia. Odnosi się nie tylko do działań podejmowanych w okresie starości, ale i w etapach wcześniejszych, jako przygotowanie do niej w sferach pracy zawodowej, edukacji, zdrowia, relacji z innymi. Oryginalny angielski termin *to age*, w językach narodowych brzmi głównie negatywnie, bo w konotacji jedynie starzenia się, o tyle w oryginalnym znaczeniu chodzi po prostu o przesuwanie się po linii życia. Najprościej rzecz ujmując, chodzi o jak najdłuższe zachowanie produktywności społecznej jednostki, niekoniecznie opłacalnej, ale efektywnej. Przejawem takich działań dla osób w młodym wieku może być podnoszenie kwalifikacji, a dla osób starszych zachęcanie pracodawców do ich zatrudniania. W szerszym znaczeniu jest to promowanie podejścia do pracy zgodnego z cyklem życia człowieka według wytycznych Rady UE²¹. Ponadto, został stworzony specjalny projekt o nazwie: *Wyrównywanie szans na rynku pracy dla osób 50+*, którego celem głównym była promocja aktywności zawodowej kobiet i mężczyzn w wieku 50+, oraz promocja działań na rzecz wydłużenia aktywności zawodowej osób w tym wieku²². Przerowadzony został w latach 2010–2014 przez Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich, które było liderem projektu, a jego partnerem stał się Uniwersytetem Łódzki. Wspomniany projekt dotyczył koncepcji aktywnego starzenia się, oraz koncentrował się na zwalczaniu dyskryminacji w miejscach pracy. Dlaczego?

Z uwagi na wysokie wymagania, chętnie pozbywa się ludzi w wieku aktywności zawodowej tzw. niemobilnym 45+, chyba, że z punktu widzenia pracodawcy zatrudnianie takiej osoby jest opłacalne finansowo. Przy bezrobociu utrzymującym się na poziomie 18–20% znalezienie pracy przez osobę po 50 roku życia graniczy z cudem. Kodeks pracy, zmodyfikowany po wejściu Polski do UE, zakazuje dyskryminacji ze względu na wiek ale zapis ten nie znajduje odzwierciedlenia w rzeczywistości²³. Oferty pracy są dla młodych, kreatywnych, zdrowych, zawsze dyspozycyjnych osób, najdalej do 30 roku życia²⁴. Stąd też ów pomysł. Na poziomie pracy badawczej chodzi o opracowanie i promowanie ciekawych zastosowanych działań systemowych w ob-

²¹ Rozwiązania sprzyjające aktywnemu starzeniu się..., s. 9–10.

²² B. Urbanik, J. Wiktorowicz, *Raport z analizy programów skierowanych do osób 50+ zrealizowanych w Polsce w latach 2004–2009*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2011, s. 7.

²³ Dyrektywa 2000/78/WE.

²⁴ *Starość i starzenie się...*, s. 182.

rębie podmiotów publicznych i niepublicznych, które promują aktywne starzenie się, zatrudniają osoby starsze, kształcą ustawicznie, przez co wyodrębniono dobre praktyki na poziomie makro, mezo i mikrostruktur. Opublikowano je, aby służyły tym krajom UE, w których można te dobre praktyki zaimplementować. Jeśli chodzi o Polskę w rankingu „Active Ageing Index 2012” opublikowanym przez European Centre for Social Welfare Policy and Research w Wiedniu w grudniu 2012 r. spośród 27 krajów, które w swej polityce biorą pod uwagę podstawowe wymiary aktywnego starzenia, Polska zajmuje mało zaszczytne 25 miejsce. Z uwagi na dość niską pozycję w europejskim rankingu, problem aktywizowania starszych będzie jednym z priorytetowych zadań dla naszego kraju²⁵.

Silver economy

W świetle prognoz Eurostatu, udział osób powyżej 65 roku życia w samej tylko populacji Unii Europejskiej, wzrośnie do roku 2050 z 17% do 30%, natomiast osób poniżej 24 roku życia spadnie z 30% do 23%. Tendencja starzejącego się społeczeństwa UE i nie tylko, staje się faktem. Zjawisko to musi rzutować na politykę gospodarczą i społeczną krajów członkowskich. Kierunkowym, priorytetowym działaniem staje się zwiększenie wskaźnika zatrudnienia osób starszych oraz skuteczne przeciwdziałanie dyskryminacji ze względu na wiek w zatrudnieniu. Aktywizacja zawodowa ludzi starszych nabiera coraz większego znaczenia w polityce społecznej, aktach prawnych i dokumentach UE²⁶.

Aby zmierzyć się z tymi przeobrażeniami od 2005 roku na terenie całej Unii Europejskiej są podejmowane działania²⁷ takie, jak konferencje dotyczące aktywizacji zawodowej, programy promujące każdą jednostkę jako najlepszą inwestycję, eventy, portale społecznościowe typu aktywni 45+, blogi seniora i inne, a nawet tworzenie konkretnych przepisów prawnych zawartych w konwencjach, traktatach czy dyrektywach UE, na rzecz lepszego funkcjonowania osób starszych. *Dotyczą one szeroko pojmowanego systemu ekonomicznego, ukierunkowanego na wykorzystanie potencjału osób starszych i uwzględniającego ich potrzeby.*

Ów system zyskał miana srebrnego sektora, gospodarki senioralnej, srebrnej gospodarki powszechnie znanej jako *silver economy*, która w Polsce dopiero zaczyna nabierać kolorów.

Podstawowym założeniem powstałej koncepcji jest pozytywne podejście do naturalnych konsekwencji procesu dojrzewania i starzenia się populacji. Procesy te są efektem wspomnianych już wcześniej zmieniających się modeli rodzin, zmieniającej się liczby zgonów i urodzeń, wydłużenia się średniej długości życia. W obecnych wa-

²⁵ Rozwiązania sprzyjające aktywnemu starzeniu się..., s. 15.

²⁶ Portal Aktywni 45+, 2011, *Silver economy: wspieranie aktywności zawodowej ludzi starszych w polityce społecznej i dokumentach Unii Europejskiej*. Pozyskano z: <http://www.aktywni45plus.eu/silver-economy-srebrna-ekonomia/159-silver-economy-wspieranie-aktywnosci-zawodowej-ludzi-starszych-w-polityce-spoecznej-i-dokumen-tach-unii-europejskiej>, 2011–2013, data dostępu: 21.11.2014.

²⁷ Temat wyczerpująco został przedstawiany w E. Kryńska, J. Krzyszkowski, B. Urbaniak, J. Wiktorowicz, *Diagnozy obecnej sytuacji kobiet i mężczyzn 50+ na rynku pracy w Polsce. Raport końcowy*, [w:] B. Urbaniak, *Wsparcie aktywności zawodowej osób w wieku 45/50+ – stan obecny*, Część III, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2013.

runkach, przy nasileniu demograficznym w kierunku osób dojrzałych, społeczeństwo powinno dopełnić wszelkich starań w celu poszukiwań nowych sposobów i pomysłów na właściwe zagospodarowanie takiego stanu rzeczy.

Odwołując się do początkowej typologii osób starszych, dzielonej na co najmniej trzy kategorie wiekowe, należy uwzględnić znajdujące się w tych grupach osoby zamężne, samotne, zamożne, niezamożne, średnio usytuowane materialnie, osoby w pełni sił oraz te z dolegliwościami zdrowotnymi. Do każdej z tych grup *silver economy* podchodzi indywidualnie.

Aktywizacja zawodowa, nowe miejsca pracy, uniwersytety trzeciego wieku, specjalistyczne usługi turystyczne, medyczne, telekomunikacyjne, wszystkie te działania podejmowane są w myśl nowopowstałej koncepcji. Jeszcze do niedawna o edukacji osób starszych czy Klubach Seniora mało kto słyszał. Tymczasem, właśnie zwiększenie i ułatwienie dostępu do możliwości edukacyjnych czy technologicznych oraz odpowiednia troska, chroni srebrny sektor przed wszelkimi zagrożeniami i ryzykownymi inwestycjami.

Podsumowanie

Reasumując, udało się znaleźć wypadkową wielu definicji pojęcia *starość* i nakreślić obszary jej przejawiania się. Na podstawie analizy literatury i wyników badań stwierdzamy, iż udało nam się wskazać strukturę jednej z liczniejszych grup polskiego społeczeństwa, jaką tworzą seniorzy. Idąc dalej, zostały wykazane zależności między seniorami, a innymi członkami otaczającego ich środowiska społecznego, wraz z towarzyszącymi temu zachowaniami i postawami. Spostrzeżono, że nie zawsze są one wzorcowe. Następnie opisany został temat możliwości i ograniczeń, potencjałów i perspektyw w podejmowanych aktywnościach, z uwzględnieniem składowych kluczowych, takich jak pojęcie samoświadomości, samorealizacji, samoakceptacji. Nie należy pomijać znamiennej w tych wszystkich procesach, sytuacjach, roli rodziny, każdego z jej członków, oraz domu rodzinnego, jako powszechnie uznawanego za najlepsze środowisko dla każdej tworzącej go osoby. Udowodniono tym samym, że nie sprawdza się to w każdych okolicznościach. Dalej wykazano, iż powszechnie marginalizowana starość okazuje się wielką szansą, i to dla rozwijających się społeczeństw. Na koniec pozostaje wniosek o procesach, które zachodzą obecnie w opisanej grupie społecznej. Z pewnością odcisną one swoje piętno na współczesności. Pozostaje tylko pytanie czy ślad ten nosił będzie znamiona pomnażania kapitału społecznego, gospodarczego, czy znamiona pogłębiania kryzysu.

Bibliografia

- Kijak R. J., Szarota Z., *Starość między diagnozą i działaniem*, Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich, Warszawa 2013.
- Kowaleski J. T. (red.), Szukański P. (red.), *Starość i starzenie się jako doświadczenie jednostek i zbiorowości ludzkich*, Zakład Demografii UŁ, Łódź 2006.
- Kryńska E., Szukański P. (red.), *Rozwiązania sprzyjające aktywnemu starzeniu się w wybranych krajach Unii Europejskiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2013.
- Kryńska E., Krzyszkowski J., Urbaniak B., Wiktorowicz J., *Diagnoza obecnej sytuacji kobiet i mężczyzn 50+ na rynku pracy w Polsce. Raport końcowy*, http://zielonalinia.gov.pl/upload/50plus/CD_raport-diagnoza.pdf.

- Macias J., *Silver economy: wspieranie aktywności zawodowej ludzi starszych w polityce społecznej i dokumentach Unii Europejskiej*, 2011.
- Niezabitowski M., *Ludzie starsi w perspektywie socjologicznej: problemy uczestnictwa społecznego*, Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”, Katowice 2007.
- Prognoza ludności na lata 2008–2035 sporządzona przez Główny Urząd Statystyczny Departament Badań Demograficznych, Warszawa 2009 http://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/L_prognoza_ludnosci_na_lata2008_2035.pdf.
- Szukalski P. (red.), *Ageizm – dyskryminacja ze względu na wiek*, [w:] *Starzenie się ludności Polski – między demografią a gerontologią społeczną*, Wydawnictwo UŁ, Łódź 2008.
- Urbaniak B., Wiktorowicz J., *Raport z analizy programów skierowanych do osób 50+ zrealizowanych w Polsce w latach 2004–2009*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2011.
- <http://kigs.org.pl/wp-content/uploads/2014/08/CSR.pdf>.
- <http://senior.gov.pl/assets/uploads/Za%C5%82%C4%85cznik%20nr%2012.pdf>.
- <http://www.aktywni45plus.eu/silver-economy-srebrna-ekonomia/159-silver-economy-wspieranie-aktywnosci-zawodowej-ludzi-starszych-w-polityce-spoecznej-i-dokumentach-unii-europejskiej>.
- <http://www.aktywni45plus.eu/silver-economy-srebrna-ekonomia/159-silver-economy-wspieranie-aktywnosci-zawodowej-ludzi-starszych-w-polityce-spoecznej-i-dokumentach-unii-europejskiej>.

Książka wpisuje się w nurt rozważań na temat aktualnych procesów i zjawisk zachodzących w lokalnych i regionalnych społecznościach. Jej celem jest ukazanie różnych aspektów funkcjonowania samorządu terytorialnego w ramach przysługującego mu prawa do tworzenia własnych rozwiązań i strategii w obszarze polityki społecznej. Autorzy zaprezentowali istotne problemy społeczne i możliwe metody radzenia sobie z nimi w skali lokalnej i regionalnej.

WYDAWNICTWO
UNIwersYTETU
ŁÓDZKIEGO

www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. (42) 665 58 63, faks (42) 665 58 62

ISBN 978-83-7969-690-1

9 788379 696901